

«Терміна о Лжи». При кінці «Писання до єпископів» Вишенський висловлює скромне переконання, що сим писанієм пускає він на вітчину, «в предѣлы ваши», «отъ источника истинного почерпавши поточок малый» — «але хочъ же ся видить малый, однакъ, чаю на Бога, якъ алчущихъ и жаждущихъ правду видѣти достаточне напоить, насытитъ и удовлить» (с 252. II). Не рiшаючись за якимись, нам незвiсними перешкодами, їхати на Україну,— куди його послав патр. Мелетій і «вытягала» «братская любовь» православних,— він задумав поки що замість свого живого голосу дати землякам збірку своїх писань і виладив її в тім складі вищеподаного оглаву, або «краткословія» — як він його сам назвав (див вище).

Сталось се десь коло р 1600 (1599—1600). Так можна міркувати з того, що до збірки не увійшов «Краткословний отвѣтъ» на книгу Скарги, написаний десь у перших роках 1600-тих, а увійшли писання з рр. 1597—8

Другий мій довід — чисто психологічний. Я думаю, що охоту до спорудження сей збірки Вишенському піддала острозька «Книжиця» 1598 р., де він побачив уперше своє слово друкованим, і воно посіяло в нім гадку — виладити збірку самих своїх писань також в десяти розділах, як та острозька «Книжиця».

Він так і назвав сей збірник «книжкою»: «Книжка Іоанна мниха Вишенского, от Святыя Афонскія Горы, в напoмiнaнiє всѣхъ православныхъ христіанъ». Адресована вона: «Братствам и всѣмъ благочестивым в Малой Росіи, в Коронѣ Польской жителствующимъ иноческого чина общежителем: архи-мадритом и священноиноком и честным монахом, и інокіям — всѣм сестром нашим, и прочіим тшательем церковным — благодать Господа нашего Ісуса Христа и любви Бога и Отца и причастіе Св. Духа буди со всѣми вами»¹.

---

¹ Я знайшов потім сей здогад про вплив появи острозької Книжиці на план Вишенського у Возняка (с 154), така паралельна поява однакового згаду незалежно від себе має значення як критерій правоподібності, тому й зазначаю сю стрічу гадок А хронологія «Терміни» має чимале значення для висвітлення розвою творчості й ідеології Вишенського, тому я й звертаю увагу на сю хронологічну подробицю

Франко (с 391) покладав «Терміну» на пізніші часи, тому що вважав уміщену в ній «Пораду» за твір пізній, написаний після 1608 р (себто після смерті Острозького — з огляду на згадку про смерть Костянтина Острозького, обговорену вище) Житецький з сею згадкою не рахувався, тому поклав сю збірку на р 1597—1600, «а в кождім разі не пізніш 1607—8 р» (с 504) Так думав і Куліш, вважаючи сю згадку пізнішою допискою (Возсоед I 199) Натомість Голубев посував «Пораду» аж на після смерті Януша Острозького (II Могила II, с 9 дод С 37) Возняк, ближче не розбираючи сей хронології, кладе «Терміну» між «Порадою» і розборами книги Скарги

Зміст її Вишенський означає далі так: «Посылаю вамъ термину о лжи, которая надъ истинною у вашей земли царствует, а Бог от всѣхъ сторон и частей христіанства хулитъ ся, духи ж лукавіи поднебесни в христіанствѣ нашемъ владѣют, отнюду же за невѣріе и бесплодіе наше попушени есмо в запустеніе з нашею правѣславною вѣрою». Як я вище зазначив, сю назву «терміна о лжи», не розгадану досі дослідниками, треба розуміти як «вияснення», «усвідомлення», яка то лож панує в Малій Росії,— так, як у першій своїй «Писанні ко всім в Малой Росіи» Вишенський вважає завданням христіянської науки «ограниченіе цноти і учтивости сумнення христіянського» Та замість починати від позитивного викладу христіянської етики, він за краще вважає виходити від протилежного і в своїй «Книзі» хоче викрити й усвідомити зле, щоб допомогти тікати від нього.

Если ся не почувте и не исправите, знаючи да знаете¹, яко и въ конецъ благочестіе наше запустѣет, оставши же въ безвѣрїи вси погибнут Уготован бо сосуд гнѣва божія на в а ш у землю пролити ся, чому забѣгайте поканіем и исправленіем вашим яже ко Богу, скоро! Понеже нѣсть незбожнѣйшее, хулнѣйшее и несправедливее и нечистѣйшее землѣ ни в поганствѣ, якоже ваша земля! Прото молю вас Спасайте ся образом Лота избѣгша из Содомы во Сигорь² Сигорь же естъ поканіе и очищеніе от грѣха Сидевым образом як ту послѣди о³ очищенїи церкви рекло ся — найдете А егда сіе исправите, чаю на милость божїю, яко призрит на нас паки милосердным оком и благочестіе ваше въздвигнет .

Отже, виходило б з сього, що центральним і найбільш конкретним пунктом сеї збірки, в очах Вишенського, була його «Порада како да ся очиститъ церков Христова»: вона давала практичну програму, інші ж вищеобговорені писання, включені до сеї «Книжки»,— тільки ідеологічне обґрунтування. Відповідно до того «лжу», котру має вияснити православним «Книжка» Вишенського, мусило розуміти головню як «ереси», проти котрих звертається його «Порада». Люди «поеретичили», «соромлять ся хреста христового» — не хрестяться ні в церкві, ні за трапезою, сідають істи «по-свинські», не прочитавши молитви; не ходять до церкви; закидають слов'янську мову, заводять «простий язик» у церкві і в друку; мудрують у церковнім уставі, співають у церкві латинські пісні і взагалі «лакомлять ся на латинську і мирську мудрість». Се те, проти чого конкретно виступає

¹ Знайте певно!

² Друк Сигорь Сей заклик з Содому до Сигору є також у Писанні до єпископів, АЮЗР, с 232

³ Так видітиує се місце др. Щурат (с 58), др Франко читав. по . дню о очищенїи.

«Порада» і що можемо загально схарактеризувати як обмирщення, занедбання і легковаження старих церковних традицій та нахил до нових «римських» інтересів і форм життя — те, що доходить найрізкіших висловів своїх у характеристиці «дитини руського», виведеного, висміяного і розкритикованого Вишенським в апології іночеського чину, вставлений до «Поради» як додаток і ілюстрація до його проекту очищення української церкви. В сім виявляється «царствування лжі над істиною» в «Малій Росії», котре має замір розкритися «Терміна о лжі», остерегти від неї православних і привести до очищення і покути,— що одне може піднести «благочестіє» (православну віру) з теперішнього упадку, після «відщеплення» владики і заведення уніі.

Корінь злого — в затраті старої «простоти», в лакомстві і «миролюбстві», що стало поширюватися між православними. Се те «еретичество» і «лжа», проти котрих звертає свою «книжку» Вишенський. Біда не в зовнішніх «гоненнях» і утисках Навпаки, перенесені терпеливо, в простоті і смиренності, вони можуть послужити якраз до спасіння — можуть уважатися знаком особливої ласки й уваги божої. Біда в самих православних: в отсім миролубстві, котре треба передусім викоринити, і тоді все інше приложиться. Відповідно до такого розуміння Вишенський до своїх попередніх писань додає ще кілька спеціально з сього становища написаних. Найбільше й найінтересніше з них се «Обличеніє діавола миродержця», положене на початку «Книжки» і по всякій правдоподібності, власне, й написане для неї як програмна стаття¹.

Заголовок сей невеличкий твір (коло 10-тис. знаків) має такий: «Обличеніє діавола миродержца и прелестный ловъ его вѣка сего скоро погибающаго — отъ совлекшого ся с хитросплетеныхъ сѣтей его голяка-странника, ко другому, будущому вѣку грядущаго,— учиненое» Інакшими словами: «голяк», що визволився з диявольських прелестей і чекає тільки budouчого віку, а помітує сим скороминущим, вважаючи себе в нім тільки странником, «обличає» диявола і його прелесті. За епіграф дано цитату з Євангелія Матфея про спокусу Христа дияволом, що послужила перовзором Вишенському для сього твору.

---

¹ Міркуючи так, я розминаюся з поглядом Франка, що вважав сей твір «першим більшим твором Вишенського, написаним десь на початку 80-х літ XVI в як результат тої внутрішньої боротьби, яку «натуралвно мусів переходити живий і палкий ум нашого автора при різким переході з життя світського до аскетично-монашеського» (с. 91—2)

Але починає він не появою диявола, тільки відразу запитанням «странника» до нього: як буде він, диявол, ловити людей (властиво, треба було б сказати — як ловить він далі людей), після того, як Христос уже виявив і показав усьому світові його лукавство («через віру і крещеніє»): «як будеш зас (наново) тоє гнѣздо м и р о л ю б і я в ѣ в ѣ р н ы х ѣ и крещеныхъ вити и основаніє невѣрія языческаго фунѣдовати?» Диявол «прелестник-миродержецъ» відповідає, що Христову науку сповнював дуже мало хто, і то «в свіжій памяти її», в теперешніх же часах «зовемое христіанство» поголовно впало «в клубу невѣрія», «одным способом с поганци некрещеными мир любят — и царства и роскоши его насытити ся прагнутъ и еще болше нежели погане похоти телесного, сволного и нечистого житія своим злым житієм исполняют». Тому диявол далі уловляє їх тою ж «прелестію, мечтанієм и усоложенієм блеску и красоты свѣта сего», як і перед Христом. «От начальныхъ и до послѣдних, отъ духовно зовомыхъ и до простых, от властей и до подручныхъ всѣ полюбили тот ... блескъ и пестроту красоты царства моего мирского, которую есми на горѣ Христови обнажилъ и показалъ». І странникові він обцяє дати все те, що показував Христові, коли він упаде перед ним і поклониться йому. На запитання ж странника, що ж саме він може йому дати, диявол відповідає, що може дати йому все на вибір від панства і королівства до скромних достатків, і вичислює всі сі можливості. Странник «от лица всѣхъ прелшаемыхъ от діавола» зрікається всіхъ духовнихъ і світськихъ «преложенствъ», коли вони відводять від Бога і ведуть за собою вічну муку.

Спинятись на тім не буду, тільки наведу другу половину дияволовихъ прелестей, назначенихъ «для простыхъ і неславныхъ», змальовану конкретніше й інтересніше з становища ідеології автора, тим часом як «преложенства» представлені більшъ шаблонно:

Також и до васъ простыхъ и неславныхъ во моеѣ царствѣ мовлю. Аще падиши поклоните ми ся, знайду я по вашей вѣрѣ и простотѣ чимъ васъ обогачу и в прелест моего вѣка уплутаю

Если хочешъ идолопоклонникомъ, сребролюбцемъ и лохоимцемъ быти, я тебе мытникомъ, купцемъ и крамаремъ учиню. Тамъ твою волю и прагненія забавляти ся, доколя здохнешъ, привяжу, и мощно до самого исхода, не мыслячи ся с помысломъ отъ лихоимства отодрати — прикую!

Если хочешъ хитрцемъ, майстромъ; ремесникомъ рукодѣльнымъ быти и другихъ вымысломъ превзойти, чимъ бы еси и отъ сусѣдъ прославити ся и грошки собрати могль, — падь поклони ми ся! Я тебе упремудрю, научу, наставлю и в досконалость твоего прагненія мысль твою приведу!

Если хочешъ похоти телесное насытити ся и господаремъ дому, древа и землѣ шмата назвати ся, — падь поклони ми ся! Я твою волю исполню! Я тобѣ жену приведу, хату дамъ, землю дарую — тоє ярмо на твою шю повѣшу и твою мысль в бѣдѣ, неволи, скорби, мятежи попечений, фрасунку

и уставичком промыслъ погребу! Я тебе стражу, слугу, неволника и вязня женъ учиню! Я тобъ всю мысль у жоны похотное студнѣ привяжу!¹ Только поищи, попрагни, и мнѣ ся поклони вся сия аз тобъ дам! (с. 33—4).

Странник відповідає:

Даш ми зась, дяволе, купцем, лихоимцем, мытником и корчмарем быти, да тым лихоимством и упражненіем розум свій погребу и ослѣплю? Штож за пожиток с того твого дару, коли свѣта истины науки слова божия видѣти не могу, и вкусити сладости его ся не сподоблю? Прето да знаєш, дяволе, як я от тебе того долопоклонного тытулу и забавы житія моего в нем не требую! Тобъ ся не поклоню! Господу Богу единому поклоню ся и тому самому послужу! Иди за мною (вдступись), Сатана!

Даш ми зась, дяволе, ремесльником хитрым и славным быти, да межі сосѣды славнѣйшим, годнѣйшим и честнѣйшими быти? Грошики собѣ зберу, фолварки покуплю, домок приоздоблю? Што ж за пожиток съ того всего твоего дарохитрѣства, коль я простоты Иисовы навькнути не могу? Што ж ми за пожиток з славы и чести суздское, коль я в лику пророкъ, патриархъ, апостолъ, мученикъ и добре Богу угодивших славити ся не буду? Што ж ми за пожиток з многих фолварков и оздоб домку, коли я красных дворов горняго Иерусалима не узрю і ни во едином кутку въ оном посидѣти не сподоблю ся? Прето я от тебе, дяволе, твое майсторіѣ и славы и чести не требую! Грошиковъ збирати, фолварков и домков купувати не хочу! Тобъ ся не поклоню! Господу Богу единому поклоню ся, і т д.

Даш ми зась, дяволе, убогому и неславному челоуѣку утѣху и похоть телесную, жону? Даш ми домок и землицю? Даш ми смуток и бѣду, да свой розум в той забавѣ фрасунку и стараня домового, земляного и женского погребу? Што ж за пожиток с тоє утѣхи и похоти телесное, коли я утѣшителя Духа Святого витати во своем кгдаху сердечном николи не сподоблю? Што ж ми за пожиток с тоє жоны, коли я Христа жениха (во) своей ложници сердечной пришедшего упокоити ся и спочинути видѣти не могу? і т. д. (с. 35—6).

Сим діалогом вичерпується писанійце. Як бачимо, воно розкриває зміст того «пустинного виховання», котре кладе Вишенський основою християнського життя в «Писанії до всіх в Лядській землі» (вище) — з того суворо-аскетичного становища, яке взагалі позбавляє всякого оправдання життя «в миру». Вишенський тут показує себе більш безоглядним і немилосердним, ніж у своїм діалозі з «дитиною руським», де він знаходить все-таки можливість спасення в миру і для королів, князів і властителів і не позбавляє їх скромного уживання утіх світу сього, майна і достатків, під умовою милосердя, справедливості і милостині для иноків (с. 216). Сей аскетичний ригоризм «Обличенія», розуміється, позбавляв його всякого практично-морального значення. Се писанія не для світської громади, а хіба для монахів, на потіху в їх відреченні від світу.

Інші писання, включені Вишенським до його «Терміні», зовсім малоінтересні. «О еретиках», «Загадка філософом»,

¹ Прив'яжу твою гадку коло криниці похоті твоєї жони.

«Слѣд краткій къ вѣчной правдѣ» — се коротенькі статейки по одній-дві сторінки, і навіть менше, без якого-небудь серйознішого значення.

Перша стаття, найбільша з них (коло 4 тис. знаків), слухать немов постскриптомом до «Извѣщенія краткаго о латинских прелестех», мабуть, і з'явилася як дописка до нього, тільки непотрібно видлена автором в окремих артикул¹. На се вказує початок: «Но сіе убо о латинской прелести краткословне рече ся, о прочих же іересехъ нетребѣ вамъ и писати». Дійсно, так писати, як написано сю статейку, не варто було писати. Автор, щоправда, ставить (доперва все-редині) питання, з котрих варто було почати всі його попередні писання проти «ересів»: «что есть ересь» і «что есть благочестіе», і формулює відповіді на сі запитання.

Ересь есть нечестіе, розвращенны(й) ум, прелесть мнѣнія, изнеможения колыска, сомнѣніе о истинѣ, двоедушіе, слѣпота мислѣная, конечное же невѣріе

Благочестіе есть безиспытано несумнѣнна вѣра, упованіе истинно, крѣпость умно-душевная, здравый помысль, благовѣнство къ Богу, просто-та, незлобіе конечное.

Але замість пояснити конкретніш сю громаду афоризмів, автор громадить тексти, які, властиво, нічого не пояснюють, і додає до них власні компліменти на адресу еретиків (сим разом, очевидно, евангелістів):

Законом и житіемъ от свиній безсловесных ничтоже разнствуют — где бо в них вѣра² где церковь² гдѣ священство² где жертва² где правило² где славословіе² где постъ и обузданіе естества² где духъ² не все ли плоть и кровь и питанія² безвременно свиньского законъ²

А по тім всім поучення: «назидающе себе Духом св., моляще ся» і т. д., — «в любви божій соблюдать ждуще милости Господа», і, розуміється, ще «амінь», і тільки всього.

«Загадка философом латинскимъ лядскимъ, также и в слѣд тых погнавшим ся, от лакомства прелестнаго, младенцемъ бѣлобородымъ рускимъ» — трохи більш як півсторінки друку — виглядає як початок, або конспект задуманого, але не написаного діалогу Автор уряджує ще раз диспут з «философами лядськими» в присутності «братів Русинів» (очевидно — тих «младенців білобородих» — нове видання уже звісного нам «дитини руського»). Ставить ім питання: «Скажіте ми, о премудрії, от ваших хитростей и художествъ граматычных, диалектычных, риторичных и фило-

¹ Голубев (II дод 41—2) навіть ставив у вину видавцям, що вони відокремлювали сю статтю,— але се вина Вишенського.

² Друк : питаніе.